

BILJEŠKE UZ TRI STONSKA SPOMENIKA

FRANO VLAŠIĆ

Starokršćanska i sredovječna crkva sv. Stjepana

U predjelu stonskog polja zvanom Bare na zemljištu Antuna Buška naišao sam 1933. g. na gomilu kamenja, kreča i zemlje sa velikim platanom u sredini. U njoj sam opazio četverast kamen zasut zemljom. Kad sam ga otkopao, ukazao mi se 30 cm širok i 40 cm visok kapitel ukrašen na uglovima palmetama, a po sredini svih četiriju ploha križem.

Godine 1938. pohodio je Ston E. Dyggve i tom mi prigodom kazao, da kapitel pripada starokršćanskom dobu.

Kad je god. 1941. bio posjećen platan, stao sam sa gimnazijalcima prebirati gomilu i našao dva lijepo izrađena korniža. Za njih mi je kazao Lj. Karaman, da pripadaju klasičnoj rimskoj umjetnosti.

Ovo me je još više potaklo na otkopavanje u uvjerenju, da se radi o vrlo važnom starokršćanskom objektu. Otkopavajući, sa sjeverne strane gomile, brzo sam se namjerio na temelje zida 50 cm debljine. Otkopavao sam ga prema zapadu, ali kako je prelazio na obrađeno zemljište morao sam skrenuti prema istoku. Nakon 6,80 m zid se lomi u pravom kutu prema jugu, a nakon 4 m dužine opet prema istoku u duljini od 70 cm pa opet prelazi u obrađeno zemljište. Južni zid nisam otkopavao, jer se potpuno nalazio u obrađenom zemljištu.

Prema nađenom pobočnom zidu apside od 4 m može se smatrati, da je apsida zgrade imala otvor od 6 m i prema tome širina crkve bila 14 m, a dužina lađe od 16 do 18 m.

Kako su ovakove crkvene zgrade imale pred apsidom ambon, stao sam pred njom odstranjivati zemlju i doista naišao na zid. Odgrćući zemlju, s južne strane zida, naišao sam na pločnik, a nakon 1,80 m zida i pločnika na lezenu široku 65 cm. Tu se pločnik spušta za jednu stepenicu od 15 cm i opet se nastavlja. Nakon 1 m dužine zida dolazi druga lezena široka 80 cm i nastavlja se pločnik.

Ovdje je riječ o crkvi sv. Stjepana, koju spominje stonski župnik Ivo Borgozi u popisu iz 1747. godine.

Iz ovog zaključujem, da su naši preci po predaji znali, da je srušena velika crkva bila posvećena sv. Stjepanu, pa su po primitku kršćanske vjere dali pred njezinom apsidom sazidati novu crkvicu.

Ovo iznosim, da bi naši arheolozi nastavili otkopavanjem. obiju crkava starokršćanske i sredovječne.

Natpis sa tvrđavnih vrata sv. Mihajla

Ston, koji se nalazi na brežuljku sv. Mihajla bio je, kao ranosredovječni grad Zahumske kneževine, ograđen zidom u obliku nepravilna četverokuta. Na njegovoj istočnoj strani i danas se vide dvije kule veličine 5×4 m, a unutar njegovih zidina temelji nekoliko zgrada.

Od tog doba sačuvala se jedino crkvica sv. Mihajla, koju opisuje Lj. Karaman u »Vjesniku hrvatskog arheološkog društva«, Zagreb N. S. XV.

Ova crkva bila je u ruševnom stanju, a sestre dominikanskog reda, koje su se tu naselile za vrijeme Dubrovačke republike, zazidale su uz njeno pročelje za sebe drugu crkvicu.

Godine 1932. počeo sam istraživati po međama ostatke plastične dekoracije crkvice u nadi, da ću naći i neki natpis i uspjelo mi je otkriti ulomak arhitrava s natpisom TEMPORE. Ali sva moja traganja za njegovim nastavkom ostala su do danas bez uspjeha.

Bio sam prisutan, kad je E. Dyggve u staroj crkvi, s njezine desne strane, našao presvođen grob u ruševnom stanju bez pokrova, u kojemu se nije ništa našlo.

Nova nadograđena crkvica bila je porušena u prošlom ratu od topovskog metka; srećom stara je ostala netaknuta. Čisteći iz nje porušeni materijal pokazao se stari grob pokriven pločom. Čim sam 1953. g. oko nje stao odstranjivati zemlju, opazio sam, da na njenoj debljini ima nekih ukrasa. Na donjem rubu ukrašena je dvopletecem sa tri križa. Križevi zahvaćaju cijelu njezinu debljinu. Jedan je na sredini, a po jedan na krajevima. Između njih je ovaj natpis: MIHAELVS FORTITER SVPER GECCO PACIFICO CVOMS ROMANO.

S donje strane natpisa, po dužini, nalaze se na krajevima dvije poluooble udubine. Iste ovakove udubine, ali manje veli-

4. Natpis nađen kod crkve sv. Mihajla u Stonu

čine, nalaze se i na nadvratniku crkvice sv. Mihajla; a budući da je na ovoj ploči njihova udaljenost 155 cm, može se smatrati, da nadvratnik potiče sa tvrđavnih vrata, jer mu i širina od 70 cm odgovara debljini gradskih zidina.

Da natpis pravilno riješim, bilo mi je potrebno doznati na koga se odnosi riječ GECO. U enciklopediji Francesca Vallardi izdatoj u Milanu našao sam, da je GECO jedna vrst guštera (*Platydictylus*), koji u kršćanskoj ikonografiji kao zmaj predstavlja đavla i kao takova ga nalazimo pod nogama sv. Mihajla.

Da se dođe do boljeg razjašnjenja ovog natpisa i njegova ispravnog tumačenja, potrebno je znati, da na području Stona postoje tragovi staroslavenskog poganskog bogoštovlja, kako ih opisuje Jan Peisker u »Starohrvatskoj prosvjeti« 1928. god. On primjećuje da u Stonskom polju teče potok od zapada prema istoku. S lijeve strane mu je brdo Zjat kao prijestolje dobrog duha. Zjat je tokom vremena iskrivljena riječ Sjat *dotično svet i predstavlja dobrog duha Svetvida. S desne strane potoka je gora Crnjava, koja označuje zloduha.*

Da je postojalo ovo staroslavensko pogansko bogoštovlje svjedoče nam i crkvice sagrađene poslije pokrštenja. U podnožju Crnjave sa njezine desne strane, sijelu zloduha, sagrađena je crkvice sv. Mihajla, kao pobjednika đavla, a sa desne strane Zjata sv. Vida u zamjenu dobrog duha Svetvida.

Kad su nam ova dva historijska podatka poznata, može se sa sigurnošću zaključiti, da se natpis ne odnosi na sv. Mihajla, pogotovo kad pred imenom Mihajlo nema njegova običajnog naslova. Nedvojbeno je da se to ime odnosi na nekog zahumskog vladara, koji je prigrlio kršćansku vjeru sa svojim narodom, a križevi su postavljeni kao ukras ili kao znakovi posvete postavljene ploče na gradska vrata.

Iz ovog slijedi, da se ovaj natpis u slobodnom prijevodu ima čitati: Mihajlo hrabro nadvlada zloduha i primajući kršćansku vjeru izmirio se sa svim rimljanima, t. j. pripadnicima rimske crkve.

Ja ovo svoje tumačenje natpisa nisam iznio u javnost sve dok nisam vidio, da li se sa mnom slaže Dušan Popović, kojemu sam poslao fotografsku snimku ovog nalaza uz privolu da o mom nalazu može pisati. On je u svojoj radnji »Priloži čitanja i razumevanja raznih starina« objelodanio natpis:

Pisac uz riječ GECO umeće među prva dva slova slovo R i mijenja njen smisao, a u skraćenici CVOMS ispušta O i odvaja S te čita CVM S[ocio] te čita natpis: MIHAELVS FORTITER SVPER GRECO CVM S[CIO] ROMANO, koji ovako prevodi: «Mihajlo snažno nad grkom izmerenim sa svojim rimskim drugom [bdijel].» Zatim razglaba razne događaje u istočnom i zapadnom rimskom carstvu te kaže, da natpis potiče iz vremena

podjele rimskog carstva, i na posljetku zaključuje: »Takovo čitanje te pronađene ploče i takav njezin smisao pokazuje se nakon izvršenog pregleda mogućnosti najvjerojatnije.«

Kako se ja ne slažem s iznesenim mišljenjem, prepuštam našim epigrafičarima da o ovom izreku svoj sud.

Gospa od Lužina

Prije nego iznesem svoja opažanja o ovoj crkvi, opisat ću teren na kom se ona nalazi.

Kod nas se do danas sačuvala stara legenda, da je more stonskog zaljeva dopiralo do malog uspona Gorice, na kom se nalazi razvalina crkve sv. Magdalene.

Ova legenda izgleda vjerojatna, jer more i danas odvodnim kanalima dolazi duboko u kopno. Od ovog uspona, gledajući prema ulazu u Stonski kanal, nalazila su se u to vrijeme dva niska otočića. Na prvom je bila starokršćanska crkva sv. Stjepana, u kojoj je sagrađena druga mala sredovječna crkva istoga imena, koja se spominje još za vrijeme Dubrovačke republike. O njima sam gore pisao.

Na drugom otočiću nalazio se bazilijanski samostan sa crkvom, o kojemu ću ovdje iznijeti neka moja opažanja. Koliko mi je poznato prvi je o ovoj crkvi pisao Frano Radić, a kasnije i drugi historičari.

Kao počasni konzervator za Ston sakupljao sam razne fragmente plastične dekoracije ovoga kraja i tom prigodom, u prostoru pred ulazom u crkveni zvonik, našao sam četiri izrađena praga. Kad sam ih otklonio od zida, opazio sam, da je zvonik sagrađen nad nekim starim zidom današnjeg predvorja crkve ili, kako ću kasnije pokazati, nad kapelom.

Nad predvorjem je četverasti zvonik. Njegov istočni zid je nadograđen nad lastavicom neke starije zgrade. Lastavica se proteže i izvan zvonika i nije sastavni dio crkve, jer je uza nj, s njegove vanjske strane, zazidan drugi zid kao lastavica današnje crkve.

Sjeverni i južni zid zvonika sa svoje unutrašnje strane nema vezova sa starom lastavicom, a izvan zvonika stari zid je na jednom mjestu probušen, da se kamenim vezom spoji nova gradnja. Izviše ovog starog zida nastavlja se novija gradnja sa uglovnim vezovima.

Čuo sam pričati, da prostor ispod zvonika, koji je narod zvao kapela, nije imao nikakove veze sa današnjom crkvom. Da bih ovo provjerio, obratio sam se 1938. godine dvojici staraca od 86 godina, Jeri Žili i Franu Dišipulu, da bi mi ispričali što znaju o Gospi u Lužinama.

Oni su mi pričali, da je za njihova djetinjstva crkva bila zapuštena, jer je od potresa bila jako oštećena, i da su njihovi

roditelji u njoj držali sijeno sa okolnih livada. Prostor ispod zvonika, koji se zvao kapela, nije imao nikakove veze sa crkvom, a kad se ova obnavljala, porušen je zid, koji ih je dijelio, te su se te dvije prostorije spojile.

Kad sam to saznao, ponovo sam pošao do ovog objekta da vidim, da li današnji svod kapele ima kakovih obilježja, po kojima bi se dalo odrediti, kakav je bio njen nekadašnji svod.

Čim sam ušao u odio kapele, opazio sam, da na svodu, a u kutu gdje se zidovi sastaju, ima uglovnih izbočina, koje vode prema središtu svoda, kao i da je svod u sredini popravljan.

Prema ovome dade se zaključiti, da je kapela imala krstolik svod u sredini kojeg je bila kupola.

Svi ovi detalji govore, da stari zid ne pripada od svog početka današnjoj crkvi ni zvoniku; da je na tom mjestu, prije gradnje crkve i zvonika, postojala ruševina neke starije zgrade; da je sadašnje predvorje crkve po predaji i po opisu bila malena kapela; da je kapela bila presvođena krstolikim svodom, a u sredini imala kupolu.

Da je moje mišljenje ispravno tvrde i ove povijesne činjenice. Godine 1252. dubrovački kanonik Petar Mauressi spominjući stonsku biskupiju kaže o Stonu: »nunc dirutum.« Godine 1269., dakle poslije razorenja starog Stona, Jelena, žena srpskog kralja Uroša I., sagradila je cenobij za redovnike bazilijance izvan starog Stona uz crkvicu, na mjestu današnjeg franjevačkog samostana.

Sve nas ovo upućuje, da je kapela bila crkva, a stari zid u zvoniku lastavica samostana redovnika bazilijanaca.

Današnja crkva Gospe od Lužina bila je sagrađena od Dubrovačke republike kao matica za poljsku župu, negdje oko god. 1528., koju godinu nose zvona salivena za nju od Rabljanina Ivana de Tollisa. Ova je crkva također stradala od potresa god. 1667., a njezina zvona su prenesena u potrijem crkve Blagovijesti, gdje se i danas nalaze.